

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΘΡΟ 29 ΠΑΡ. 1 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ (ΑΠ 8/2023, Α΄ ΤΜΗΜΑ)

Μία δικαστική απόφαση που διατηρεί τη συνέχεια, χωρίς τομή: Η Εισήγηση που ακολουθεί συμπληρώνει υπό το φως της συνταγματικής θεωρίας τον σχολιασμό της απόφασης του Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 για την ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 29 παρ. 1 του Συντάγματος σε σχέση με τη «μαχόμενη δημοκρατία» και τα νεοναζιστικά πολιτικά κόμματα, ο οποίος δημοσιεύθηκε στο περιοδικό αυτό¹. Διευκρινίζεται εξ αρχής ότι η ανάλυση αναφέρεται, όχι στην πολιτική ιδεολογία των κομμάτων, αλλά αποκλειστικά και μόνον σε περιπτώσεις πολιτικών κομμάτων τα οποία έχουν καταδικαστεί, έστω και πρωτοδίκως, για εγκλήματα όπως οι δολοφονίες του Σαχζάτ Λουκμάν και του Παύλου Φύσσα, το 2013. Το συμπέρασμα της προηγούμενης κριτικής παρουσίασης της απόφασης αυτής ήταν² ότι:

Η ορθή ανάγνωση της απόφασης του Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 οδηγεί στο ασφαλές συμπέρασμα ότι αυτή ουδόλως μεταβάλλει την κρατούσα ερμηνεία του άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. και δεν επιτρέπει όχι απλώς τη διάλυση αλλά ούτε τον αποκλεισμό πολιτικού κόμματος από τις εκλογές για μόνη την ανατρεπτική ιδεολογία, την αξιακή σύγκρουση ή αυτή καθ' εαυτή την πολιτική προτροπή και ρητορεία σύγκρουσης με την καθεστηκυία συνταγματική τάξη. Τα πολιτικά χαρακτηριστικά του κόμματος (καταστατικό, οργάνωση, αρχές, ιδεολογία, πολιτική ρητορεία) λαμβάνονται υπόψη νομίμως αλλά όχι αυτοτελώς, προκειμένου να χρωματίσουν κατά νόμο και να ληφθούν

Γιάννης Α. Τασόπουλος
Καθηγητής Δημοσίου Δικαίου ΕΚΠΑ

¹ Βλ. Γ. Τασόπουλο, *Η απόφαση ΑΠ 8/2023 και η πάγια ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 29 § 1 του Συντάγματος απέναντι στον νεοναζισμό*, [e-ΠΟΛΙΤΕΙΑ 7/2023](#), σελ. 411.

² Βλ. *ibidem*, σελ. 418.

υπόψη ερμηνευτικά και υπαγωγικά αναφορικά με το νόημα και τον σκοπό σοβαρών εγκληματικών πράξεων του κοινού ποινικού δικαίου, οι οποίες βέβαια και απαγορεύονται σε κάθε πολιτικό κόμμα. Δανειζόμενοι ένα όρο του ποινικού δικαίου, τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν εξωτερικούς όρους της συνταγματικότητας και όχι βάσεις και θεμέλιά της, ικανά από μόνα τους να σπρίξουν την απαγόρευση πολιτικού κόμματος ή τον αποκλεισμό του από τις εκλογές.

Η απόφαση του Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 αποτελεί καθαρή περίπτωση σταθερής και συνεπούς εφαρμογής της κρατούσας και ορθής ερμηνείας του άρθρου 29 παρ. 1 Σ.· εναρμονίζεται ομαλά με τα κεκτημένα του Συντάγματός μας, προσαρμοζόμενη όμως στις ανάγκες και στα δεδομένα της τρέχουσας ελληνικής πραγματικότητας, για να αντιμετωπιστεί το επικίνδυνο φαινόμενο κατάχρησης του κομματικού ενδύματος από νεοναζιστικές εγκληματικές οργανώσεις με σκοπό τη συμμετοχή τους στις εκλογές, ενώ είναι ήδη καταδικασμένες για ανθρωποκτονίες, εσχάτη προδοσία κ.λπ. Η αναφορά της απόφασης στη «μαχομένη δημοκρατία» δεν ήταν απαραίτητη, αλλά είναι σαφές ότι υιοθετεί απλώς και μόνο μια ήπια και περιορισμένη εκδοχή αυτής, όπως τυποποιείται από το άρθρο 32 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, μετά από τις τροποποιήσεις του 2023. Με τα δεδομένα αυτά, η απόφαση του Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 δεν συνιστά ούτε τομή ούτε ρήξη ούτε είναι «ιστορική», αν και έχει σίγουρα θέση στην ιστορία των θεσμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας της χώρας μας.

I.

Ο δικαστής της συνταγματικότητας και ο συνταγματολόγος³: Η απόφαση του ΑΠ 8/2023 (Α΄ Τμήμα) θέτει ενδιαφέροντα ζητήματα συνταγματικής θεωρίας σε σχέση με την ουσιαστική και τη θεσμική διαφοροποίηση, ανάλογα με την ιδιότητα, δικαστική ή επιστημονική-ακαδημαϊκή, εκείνου που επιχειρεί να θεμελιώσει τις ερμηνευτικές του θέσεις για το Σύνταγμα σε γενικότερα θεωρητικά ερωτήματα, όπως είναι η σχέση του Συντάγματος με την ιστορία, η μεταβολή της ερμηνείας των διατάξεων στον χρόνο με την εξέλιξη των πολιτικών συνθηκών κ.λπ. Η απόφαση του Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 είναι σημαντική επειδή: αφενός θέτει το ζήτημα της ιστορικής συγκυρίας που οδήγησε στην ιστορική ερμηνεία του άρθρου 29 παρ. 1 Σ. και της αλλαγής της μετά από την εμφάνιση της Χρυσής Αυγής, συνεπεία της δεκαετούς οικονομικής κρίσης (2009-2019), και αφετέρου προσφέρει την αφορμή στην επιστήμη να τοποθετηθεί πάνω στις θεωρητικές αναφορές και αναγωγές του δικαστή. Είναι σαφές ότι ενώ ο πυρήνας του εν λόγω ουσιαστικού θεωρητικού προβληματισμού έχει κοινή πηγή και αφετηρία το Σύνταγμα (άρθρο 29 παρ. 1), εντούτοις το πλαίσιο και τα κριτήρια με βάση τα οποία εξετάζει κριτικά και αναλύει τα δεδομένα ο δικαστής ή ο συνταγματολόγος διαφέρουν με βάση τον θεσμικό τους ρόλο, επειδή η κρίση του πρώτου ως φορέα της δικαστικής εξουσίας παράγει νομικά αποτελέσματα, ενώ ο δεύτερος απλώς εκφράζει την επιστημονική του άποψη, χωρίς δεσμευτικές νομικές συνέπειες. Η συνάντηση

³ Ο όρος συνταγματολόγος χρησιμοποιείται συμβατικά επειδή έχει επικρατήσει στην πράξη. Νομίζω ότι ο όρος ερευνητής ή μελετητής του Συντάγματος ή απλά καθηγητής του συνταγματικού δικαίου είναι πιο πρόσφορος (και πάντως προτιμότερος, κατ' εμέ).

όμως των δύο παρουσιάζει ενδιαφέρον και αποτελεί πηγή προβληματισμού για την αλληλεπίδραση και τη σχέση επιστημονικού και δικανικού λόγου με άξονα κρίσιμα θεωρητικά ζητήματα του συνταγματικού δικαίου.

Ένα πρώτο ερώτημα αφορά τον συστηματικό χαρακτήρα της συνταγματικής θεωρίας.

Απαρτίζεται η τελευταία από μεμονωμένες αποσπασματικές προτάσεις οι οποίες στερούνται συνοχής και μπορεί να γίνεται επίκληση τους έξω από μία συστηματική και συγκροτημένη ευρύτερη θεώρηση για το *αυστηρό Σύνταγμα* και το αντιπροσωπευτικό *πολίτευμα της φιλελεύθερης δημοκρατίας*; Η συνταγματική θεωρία κατά τη γνώμη μου δεν μπορεί παρά να *συνδυάζει* τόσο το *τυπικό στοιχείο του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος* όσο και το *ηθικοπολιτικό* που αφορά τις επιταγές οι οποίες απορρέουν από το πολίτευμα της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Ο τύπος είναι αλληλένδετος με την ουσία, στη συνταγματική θεωρία.

Ένα δεύτερο ερώτημα αφορά την κανονιστική φύση της συνταγματικής θεωρίας, σε

αντίθεση με την καταγραφή και τη μελέτη της ιστορικής πραγματικότητας⁴. Η συνταγματική θεωρία μπορεί να αντλεί δεδομένα για να φτάσει σε κανονιστικά συμπεράσματα από την ερμηνεία της ιστορίας και τη νομική ανάλυση των ιστορικών γεγονότων, αλλά το νομικό θεμέλιο και η βάση αυτών των συμπερασμάτων βρίσκεται στο *δίκαιο* και όχι *εγγενώς* στην ιστορία. Δεν αποτελεί η ιστορία αυτούσια, άμεση πηγή του συνταγματικού δικαίου, από την οποία ο ερμηνευτής αντλεί κανονιστικά συμπεράσματα, ανεξάρτητα από το ισχύον δίκαιο· ούτε υπέρτερη μετανομική αξιολογική τάξη που υποκαθιστά το παλιό φυσικό δίκαιο και λειτουργεί όπως εκείνο (με αξιώσεις υπεροχής έναντι του θετικού δικαίου). Το δίκαιο συνδέεται με το *δέον*, ενώ η ιστορία με το *είναι*, τουλάχιστον κατ' αρχήν (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η διάκρισή τους είναι απόλυτη και στεγανή)⁵.

Η ιστορική διάσταση του Συντάγματος, ή αλλιώς η σχέση Συντάγματος και ιστορίας, αποτελεί το θεωρητικώς ενδιαφέρον σημείο στο σκεπτικό της απόφασης Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 για την ερμηνεία του άρθρου 29 παρ. 1 Σ. Για αυτό πρέπει να αποσαφηνιστεί ότι είναι λάθος η προσέγγιση του ζητήματος υπό το φως της συζήτησης για την *ιστορική ερμηνεία* του Συντάγματος, με βάση τη βούληση του συντακτικού νομοθέτη, ό,τι δηλαδή στην αμερικανική θεωρία είναι γνωστό ως *originalism*⁶. Το Σύνταγμα εξελίσσεται και προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες ιστορικές και κοινωνικοπολιτικές συνθήκες.

⁴ Βλ. για τη σχέση δικαστή και ιστορικού την πάντα ενδιαφέρουσα μελέτη του P. Calamandrei, *Il Giudice e lo Storico*, *Rivista di Diritto Processuale Civile*, 1939, σελ. 105, 126, διαθέσιμο στο [link](#).

⁵ Βλ. K.O. Apel, *Understanding and Explanation*, 1984, σελ. 204· P. Winch, *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*, 2008, σελ. 123.

⁶ Βλ. R. Bork, *The Tempting of America. The Political Seduction of the Law*, 1990, σελ. 143.

Αλλά η περίπτωση του άρθρου 29 παρ. 1 Σ. δεν αφορά το ζήτημα του «ζωντανού Συντάγματος» ούτε συνδέεται με την αλλαγή των αντιλήψεων λόγω της παρόδου μεγάλου χρόνου από τη θέσπισή του⁷. Το ζωντανό Σύνταγμα δεν πρέπει να υποσκάπτει ούτε να υπονομεύει το αυστηρό Σύνταγμα⁸. Η προβληματική που θέτει η απόφαση του Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 εμπίπτει κατεξοχήν στη θεματική που έχει εισαγάγει στις ΗΠΑ ο Β. Ackerman με άξονα την έννοια των «συνταγματικών στιγμών» (constitutional moments) στις οποίες συντελείται άτυπη μετάβαση από μία συνταγματική τάξη σε άλλη μέσα από την ερμηνεία «του αυτού» Συντάγματος με βάση την ιστορική «αλλαγή εποχής»⁹.

Η Μεταπολίτευση υπήρξε μία τέτοια αλλαγή εποχής και το άρθρο 29 παρ. 1 Σ. όπως ερμηνεύεται παγίως σημαδεύει τη μετάβαση σε μια νέα συνταγματική τάξη απαλλαγμένη από το παρα-Σύνταγμα, συμπεριληπτική και δημοκρατική, χωρίς αποκλεισμούς από την πολιτική ζωή και τις εκλογές, με πάγιους, ασφαλείς και σταθερούς κανόνες του δημοκρατικού παιχνιδιού¹⁰. Το άρθρο 29 παρ. 1 Σ. συμπυκνώνει (μαζί με την κατάργηση της βασιλείας) το συντακτικό στοιχείο του 1974/75 παρά τον τύποις αναθεωρητικό χαρακτήρα της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής.

Σε οργανωτικό και θεσμικό επίπεδο σε σχέση με το αυστηρό Σύνταγμα η θεωρία του R. Albert για την αποκοπή ενός βασικού θεσμικού σκέλους του Συντάγματος το οποίο υποτίθεται ότι αναθεωρείται ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για άσκηση συντακτικής εξουσίας (constitutional dismemberment)¹¹ συμπληρώνει τη θεωρητική επεξεργασία της «συνταγματικής στιγμής». Η «συνταγματική στιγμή» δεν αλλάζει από τη μια στιγμή στην άλλη επειδή βρέθηκε π.χ. ένα νεοναζιστικό κόμμα που μπορεί κάλλιστα να αντιμετωπιστεί στο πλαίσιο της παγίως κρατούσας ερμηνείας, χωρίς να χρειάζεται «αλλαγή παραδείγματος»¹², στο επίπεδο της συνταγματικής θεωρίας.

II.

Αδυναμίες της άποψης ότι η απόφαση του Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 μεταβάλλει την ερμηνεία του άρθρου 29 παρ. 1 Σ.¹³. Σε συνέχεια των προηγουμένων, ας δούμε το εξαιρετι-

⁷ Βλ. J. Balkin, *Το Ζωντανό Σύνταγμα* (Αν. Βλαχογιάννης μτφρ.-εισαγ.), 2018, σελ. 195.

⁸ Βλ. Γ. Τασόπουλο, *Σχόλιο για τη συνταγματική ερμηνεία, Μέρος Β΄, Αυστηρό και Ζωντανό Σύνταγμα*, ΕφαρμΔΔ 1/1993, σελ. 67, 78.

⁹ Βλ. Β. Ackerman, *Constitutional Politics/Constitutional Law*, 99 Yale L.J. 453 1989-1990, σελ. 489.

¹⁰ Βλ. Γ. Τασόπουλο, *Η δημοκρατία αντιμετώπη με τους εχθρούς της*, ΘΠΔΔ, 13/2020, σελ. 1072, 1074.

¹¹ Βλ. R. Albert, *Constitutional Amendments*, 2019, σελ. 76· I. Tassopoulos, *The Golden Dawn case: An Exercise in "Constitutional Dismemberment" and Constitutional Continuity*, [Constitutional Change](#) 01.02.2021.

¹² Βλ. Th. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 1970, σελ. 43.

¹³ Βλ. Χ. Ανθόπουλος, «Άρθρο 29», σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης (επιμ.), *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017, σελ. 773, 779, 786· Idem, *Πολιτικά κόμματα και Δημοκρατία. Στοιχεία για μια επανερμηνεία του άρθρου 29 παρ. 1 Συντ.*, ΕφημΔΔ 2/2015, σελ. 157. Βλ. την απόφαση του Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023, σελ. 14, που αναφέρεται στην «αυτοπροστασία της μαχόμενης ελληνικής δημοκρατίας» (βλ. και σελ. 20)· καθώς και την όμοια επί του σημείου αυτού ΑΠ 95/2023 (σελ. 13 και 19), την οποία ο Χ. Ανθόπουλος, *Τα κόμματα*

κά ενδιαφέρον ζήτημα των λόγων για τους οποίους θα ήταν σε κάθε περίπτωση εσφαλμένη κατά την άποψή μου η ερμηνεία σύμφωνα με την οποία ανατρέπεται η κρατούσα ερμηνεία του άρθρου 29 παρ. 1 Σ. ώστε να επιτρέπεται ο αποκλεισμός κόμματος από τις εκλογές για *μόνη* (ή έστω, κυρίως για) την αντιδημοκρατική ιδεολογία του.

Πρώτον και κύριο αυτό δεν δικαιολογείται με βάση την ορθή ανάγνωση της απόφασης του Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 (βλ. ανωτέρω υπό 1).

Η απόφαση θα είχε σε διαφορετική περίπτωση «*αναθεωρητικά χαρακτηριστικά*». Θα ανέτρεπε δηλαδή την κρατούσα ερμηνεία του άρθρου 29 παρ. 1 Σ. η οποία είναι πάγια επί 50 χρόνια¹⁴. Μια τέτοια (οιονεί αναθεωρητική) ερμηνεία, αν δεν γίνει με αναθεώρηση του Συντάγματος, δεν μπορεί να γίνει στο πλαίσιο μιας δικαστικής απόφασης που όμως δεν εκδίδεται από την Ολομέλεια του Αρείου Πάγου (άρθρο 100 παρ. 5 Σ.) ή από τον φυσικό δικαστή εν προκειμένω, δηλαδή το ΑΕΔ που είναι αρμόδιο να κρίνει τη νομιμότητα της προεκλογικής διαδικασίας.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η απόφαση του Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 σωστά κινείται εκτός πλαισίου του άρθρου 25 του Υπαλληλικού Κώδικα που αφορά τη νομιμότητα των υπηρεσιακών ενεργειών. Αυτό δεν έχει εφαρμογή στα δικαστικά όργανα, για τα οποία η απόφαση ξεκαθαρίζει ότι εφαρμόζονται τα άρθρα 87 παρ. 2 και 93 παρ. 4 Σ. για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων. Επομένως βλέπουμε ότι ισχύουν οι διατάξεις αυτές όχι μόνον επί δικαστικής αλλά και επί διοικητικής φύσης αρμοδιότητες των δικαστών. Αυτό είναι σύμφωνο με την λειτουργία της δικαιοσύνης ως *θεσμικού αντιβάρου της εξουσίας*.

Αλλά τότε μια τόσο μεγάλη ανατροπή όπως η δυνατότητα του νομοθέτη να θέτει εκτός νόμου ένα κόμμα για την ιδεολογία του δεν θα μπορούσε να εισαχθεί με *obiter dicta*, σε ένα σύστημα παρεμπόδιτο και συγκεκριμένου ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων όπως το ελληνικό. Αυτό θα ήταν νομίζω αδιανόητο και για τον ακόλουθο λόγο:

Το Δικαστήριο μπορούσε στην απόφαση Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023 να επιλύσει τη συγκεκριμένη υπόθεση (με δεδομένη το πραγματικό της –ιδίως τις δολοφονίες Λουκμάν και Φύσσα) σύμφωνα με το Σύνταγμα και με απλή εφαρμογή του νόμου όπως τον έχει ψηφίσει η Βουλή και μάλιστα με ευρύτερη πλειοψηφία από την κυβερνητική. Αντίκειται σε κάθε έννοια δικαστικού αυτοπεριορισμού το να προβεί το Δικαστήριο σε μια περιττή ανατρεπτική ερμηνεία του Συντάγματος χωρίς αυτό να απαιτείται από τις ανάγκες της υπόθεσης και παρά την εκπεφρασμένη βούληση των πολιτικών δυνάμεων να καταλήξουν σε μια συναινετική ερμηνεία και εφαρμογή του Συντάγματος σε σχέση με τις εγκληματικές οργανώσεις με μανδύα πολιτικού κόμματος¹⁵.

και η άμυνα της δημοκρατίας μετά τις εκλογές της 25ης Ιουνίου, Constitutionalism.gr 29.06.2022, χαρακτηρίζει ιστορική.

¹⁴ Γ. Τασόπουλος, *Η δημοκρατία*, ό.π., σελ. 81.

¹⁵ Βλ. *Idem*, «Ο ρόλος του δικαστή κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων: αυτοπεριορισμός ή ακτιβισμός;», σε: *Το Σύνταγμα, Τα εικοσάχρονα του Συντάγματος*, 1998, σελ. 339, 347, «12. Πριν το δικαστήριο επιληφθεί ενός ζητήματος συνταγματικότητας, θα εξαντλήσει τις δυνατότητές του να ικανοποιήσει τον διάδικο με άλλη νομική βάση».

Εδώ νομίζω ότι φαίνεται με σαφήνεια μια διαφορά μεταξύ δικαστή και συνταγματολόγου στην ερμηνεία του Συντάγματος (και στην ερμηνεία των δικαστικών αποφάσεων ως πηγών για την ερμηνεία του Συντάγματος) για την όποια έγινε ήδη λόγος (βλ. ανωτέρω 2). Ο «δικαστικός αυτοπεριορισμός», ως καθήκον αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων¹⁶, αφορά τον δικαστή.

Ενόψει του προηγούμενου δεδομένου, ότι δηλαδή μπορούσε να περιοριστεί το δικαστήριο στη συνταγματικότητα και εφαρμογή του νόμου στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι σαφές ότι αλυσιτελώς και άστοχα γίνεται επίκληση της μεταβολής των ιστορικών συνθηκών (τόσο από την ίδια την απόφαση Α΄ Τμήματος ΑΠ 8/2023, όσο και από τη θεωρία) για τους εξής λόγους: α) Η έννοια του αυστηρού Συντάγματος επιβάλλει την διάσωση μιας παγιωμένης επί 50 χρόνια ερμηνείας εφόσον αυτή δεν στέκεται εμπόδιο στην εφαρμογή του νόμου που είναι αναγκαίος για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα πολιτικής-εγκληματικής δράσης όπως αυτή της Χ.Α. και των παραφυάδων της. β) Το αυστηρό και τυπικό Σύνταγμα επιβάλλει την επιλογή εκείνης της ερμηνείας που συνδυάζει και επιτρέπει τη συνταγματική συνέχεια με τη συνταγματική προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Αυτό προσφέρει η επίμαχη νομοθετική διάταξη που εφάρμοσε η ΑΠ 8/2023 (Α΄ Τμήμα) και δεν χρειαζόταν, ούτε όμως και έγινε, ανατροπή της κρατούσας ερμηνείας. γ) Η συνταγματική στιγμή της Μεταπολίτευσης δεν έχει ανατραπεί σε σχέση με το άρθρο 29 παρ. 1 Σ., καθώς το Σύνταγμα συνεχίζει να ισχύει με αδιατάρακτες τις βασικές συντεταγμένες του, μεταξύ των οποίων είναι η έμφαση στη δημοκρατία των κομμάτων, χωρίς να έχει ο δικαστής την εξουσία να επεμβαίνει ως εγγυητής του Συντάγματος με τη θέση κομμάτων εκτός νόμου για ιδεολογικοπολιτικούς λόγους (δηλαδή για την ιδεολογία τους). Η ΑΠ 8/2023 (Α΄ Τμήμα) δεν αρκεί για να υποστηρίξει από μόνη της μια τέτοια (οιονεί αναθεωρητική) ανατροπή.

Σε κάθε περίπτωση το αντιφορμαλιστικό επιχείρημα της αλλαγής των συνθηκών δεν ισχύει, επειδή μάλλον η σταθερότητα της δημοκρατίας άγει εναντίον της απαγόρευσης πολιτικών κομμάτων, παρά υπέρ αυτής και επειδή σε κάθε περίπτωση το Σύνταγμα όπως ερμηνεύεται και ισχύει παγίως σε σχέση με το άρθρ. 29 παρ. 1 επιτρέπει την προσαρμογή του όπως και έγινε με την ΑΠ 8/2023 (Α΄ Τμήμα) έτσι ώστε να αντιμετωπιστεί εντός της κρατούσας ερμηνείας το πρόβλημα των νεοναζιστικών κομμάτων με το ιστορικό της Χ.Α. και των παραφυάδων της.

Οι πρακτικοί λόγοι που επέβαλαν το 1975 για λόγους ασφάλειας δικαίου και σαφήνειας των κανόνων του παιγνιδιού ως πυρήνα της δημοκρατίας τον αποκλεισμό της απαγόρευσης κομμάτων για την αντιδημοκρατική ιδεολογική τάση τους ισχύουν και σήμερα. Δεν έχουν εκλείψει οι λόγοι φρόνησης που συνηγορούν κατά της δικαστικής απαγόρευσης, διάλυσης, ή αποκλεισμού κομμάτων με βάση την ιδεολογία τους. Η ιδεολογικοπολιτική τάση ενός κόμματος δεν είναι

¹⁶ Ibidem, σελ. 362.

ασφαλές κριτήριο για την απαγόρευσή του ούτε ο δικαστής είναι θεσμικά αρμόδιος για να εκφέρει μια τέτοια πολιτική κατά βάθος κρίση¹⁷.

Εξίσου σημαντικές είναι οι ουσιαστικές και ηθικοπολιτικές αντιρρήσεις για την αλλαγή της ερμηνείας του άρθρου 29 παρ. 1 Σ. με βάση μια βεβιασμένη ανάγνωση και ερμηνεία της απόφασης ΑΠ 8/2023 (Α΄ Τμήμα). Αφορούν την φιλελεύθερη συνιστώσα, την ονομάζω ελευθεριακή, του άρθρου 29 παρ. 1 Σ. που κατοχυρώνει ως συστατικό στοιχείο της ελευθερίας ίδρυσης κόμματος την προβολή και διάδοση της ιδεολογίας του. Αυτή αντιδιαστέλλεται προς την ρεπουμπλικανική της παρ. 2. του άρθρου 29 Σ. Η πρώτη προστατεύει το επαναστατικό κήρυγμα, η δεύτερη απαγορεύει την εγκληματική οργάνωση από το να «καταλάβει» το κράτος¹⁸.

Το ζητούμενο είναι να επεκταθεί και πέρα από το κόμμα σε όλο τον πολιτικό λόγο η προστασία του πολιτικού λόγου, όχι να συρρικνωθεί με την αλλαγή της ερμηνείας του άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. προς πιο περιοριστικές εκδοχές. Αλλιώς η νίκη κατά των ολοκληρωτικών κομμάτων θα είναι Πύρρειος, γιατί στην ουσία θα πρόκειται για ήττα της δημοκρατίας και της ελευθερίας του λόγου¹⁹.

Συμπερασματικά, η αναθεώρηση της πάγιας ερμηνείας του Συντάγματος με βάση τον «κοινωνιολογικό ρεαλισμό»²⁰ και την πολιτική ερμηνεία της ιστορικής πραγματικότητας κατά τρόπο που απηχεί τις πολιτικές απόψεις του ενός ή του άλλου ερμηνευτή, στο όνομα της ιστορίας, οδηγεί σε πλήρη υποβάθμιση της αυστηρότητας του Συντάγματος, σε πλήρη ανασφάλεια δικαίου και ανοίγει τον δρόμο για ακραίο συνταγματικό υποκειμενισμό μέσα από την πολιτική ερμηνεία της ιστορίας, προς άντληση από αυτήν των κανονιστικών συμπερασμάτων (σε σχέση με το Σύνταγμα και εν προκειμένω το άρθρ. 29 παρ. 1.) που εξυπηρετούν κάθε ερμηνευτή. Η κρατούσα ερμηνεία του άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. είναι απολύτως κατάλληλη και πρόσφορη για να αντιμετωπίσει την περίπτωση εγκληματικών οργάνωσεων με δολοφονικές πρακτικές τις οποίες επιχειρούν να καλύψουν κάτω από τον μανδύα του πολιτικού κόμματος. □

¹⁷ Γ. Τασόπουλος, *Η δημοκρατία*, ό.π., σελ. 1080-82.

¹⁸ Ibidem, σελ. 1084, 1085.

¹⁹ Γ. Τασόπουλος, «[Άρθρο 14](#)», σε: Σ. Βλαχόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασόπουλος (επιμ.), [Σύνταγμα. Ερμηνεία κατ' άρθρο](#), 2023 (ηλεκτρ. έκδ.), σελ. 204, αριθ. 581.

²⁰ Βλ. Β. Ackerman, *The Civil Rights Revolution*, 2014, σελ. 129. Για τον νομικό ρεαλισμό, βλ. Γ. Τασόπουλο, *Ο αμερικανικός νομικός ρεαλισμός: ένα ρεύμα εκσυγχρονισμού του δικαίου*, ΕΔΔΔ 143/1992, σελ. 359.